

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh752>

SÖZ MEYDANINDA İKİ HÜKÜMDAR: KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE ŞAH TAHMASB'IN MÜŞÂ'ARESİ

Mehmet Nuri ÇINARCI*

Özet

Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb aynı dönemde yaşamış ve birbirlerine komşu devletleri yöneten iki büyük Türk hükümdardır. Her iki hükümdar din ve milliyet mensubiyeti farklı olmayan toplumlara idare etmelerine rağmen siyasi erki tek başına elinde tutma hırsından dolayı yıllarca birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Esas itibarıyla tarih sahnesine temeli mezhepsel farklılıklara dayandırılarak yansıtılan Osmanlı-Safevi mücadelesi, Şah İsmail ve II. Bayezid döneminde başlamış, Yavuz Sultan Selim'le birlikte zirveye ulaşmış, Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb dönemlerinde aynı şekilde devam etmiştir.

Osmanlı devlet geleneğinde olduğu gibi Safeviler'de de şehzadeler küçük yaştan itibaren bir yandan ilim ve sanat diğer yandan da yönetim ve harp taktikleriyle ilgili dersler almış ve çoğu kez tecrübe kazanmaları için lalalarıyla birlikte çeşitli eyaletlerde görevlendirilmişlerdir. Bu açıdan her iki hükümdar da iyi birer kılıç erbabı oldukları gibi hem kabiliyetleri hem de aldıkları eğitimin niteliksel yapısından dolayı iyi birer kalem erbabıdır. Ellerindeki harp gücü bakımından savaş meydanlarında kozlarını paylaşan Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb, kendi sanat iklimlerinde iyi birer şair olarak anıldıkları için bu rekabetlerini söz meydanında da sürdürmüş, hünerlerinin el verdiği oranda birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Üç farklı şiir mecmuasında tespit ettiğimiz Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasındaki müşâ'are örneği Türk edebiyatında hükümdar şairlerin şiir kabiliyetleriyle de birbirlerine meydan okuduklarının en güzel kanıtıdır. Bu çalışmamızda Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın devlet adamlıklarına ışık tutan biyografik bilgiden ziyade şairlik yönleri üzerinde durulmuş ve sonrasında ise iki hükümdar şairin birbirlerine yazmış oldukları müşâ'are örneği içerik olarak genel değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Hükümdar şairler, Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb, Türkçe müşâ'are.*

* Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

Two Poet Emperors: Suleyman the Magnificent and Shah Tahmasb's Reciprocal Poem

Abstract

Suleyman the magnificent and Shah Tahmasb are two great Turkish emperors who lived in the same era and governed states which are neighbours one another. Although both of the emperors handled the societies which have the same religion and nationality, they fight against each other throughout years because of the ambition of having political power. Virtually, Ottoman-Safavid battle reflected basing on denominational differences at the stage of history started in age era of Shah Ismail and II. Bayezid and came to a head with Sultan Selim the Stern. It continued in the same way in the era of Kanuni and Shah Tahmasb.

Like Ottoman Empire tradition, in Safavids tradition princes took science and art education as well. On the other hand they took training related to war strategies and are assigned in various states with male servants in charge of them so as to gain experience. In this respect both of the emperors are great swordsmen. They are great craftsmen in terms of their talents and qualified education as well. Suleyman the magnificent and Shah Tahmasb who settled accounts on battlefield with regard to their war power competed in the field of poesy and tried to gain an advantage over each other as much as they can do. The sample of reciprocal poem between Suleyman the magnificent and Shah Tahmasb we identify in three different collection of poems is a good evidence that there are poet emperors in Turkish literature and they challenge against each other with their poeticalness. In this article rather than the biographical information about the statesmanship of Suleyman the magnificent and Shah Tahmasb, it is dwelled on their poesy and following this the sample of reciprocal poem both of the poet emperors wrote each other is analyzed as to content.

Key words: *Poet emperors, Suleyman the magnificent, Shah Tahmasb, Turkish reciprocal poem.*

Giriş

Osmanlı-Safevi ilişkileri Şah İsmail'in 1501'de Tebriz'de tahta oturup şahlığını ilan ederek devleti kurmasından çok daha önce başlamıştır. Safevi şahları, tarihte devlet hükümdarlığını ve dini liderliği kendi iradelerinde toplayarak idareyi sağlayan nadir sülalelerden biridir. Tarikat, henüz iktidar gayesi gütmeyen bir dini topluluk iken Osmanlı hükümdarları tarafından saygı duyulmuş ve Anadolu topraklarında birçok müride sahip olmuştur. Erdebil tekkesinin Osmanlı toplumu üzerindeki manevi etkisinin en güzel örneklerinden bir tanesi Âşık Çelebi'nin tezkiresinde verilmektedir. Âşık Çelebi'nin

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

Meşâ'irü's-şu'arâ tezkiresinde yer alan Bâli Çelebi maddesinde onun önceki yaşantısında içkiye düşkün biri olduğu ancak Şeyh Erdebil'in manevi telkini neticesinde tarik-i salaha erdiği belirtilir. “*Aydınlı Bâli Çelebi'dür. Er lakabı ile ol gerçek erün ser-hûş Bâli lakabıdır. Gâlibâ 'âkibet şarâb-ı cezbe ile mest ü ser-hûş ve keyfiyyet-i bâde-i 'ışk-ı İlâhî ile medhûş olacağıın bildiler. ...Bâli Çelebi'nün tarik-i salâha sülûküne sebab-i zâhirî Şeyh Erdebil oldı ve birkaç gün tarik-i 'ilm ü salâhı şîr ü şeker ve şems ü kamer gibi cem' eyledi.*” (Âşık Çelebi 2010: 498-500).

Safeviyye, Şeyh Safiyüddin döneminde daha çok dini-tasavvufi kimliğiyle Türk ve Moğol sultanlarından maddi iltifat alan bir tarikat görünümündeyken Şeyh Cüneyd'den itibaren siyasal iktidar iddiası güden bir oluşum haline gelmiştir. Şeyh Cüneyd'le birlikte Şeyh Safiyüddin'den bu yana Sünni bir karakter gösteren tarikat, Şîf kimliğe bürünmeye başlamış ve Cüneyd'in şeyhliğin yanı sıra şahlık iddiası, müritlerini siyasi bir aktivasyon gayesiyle kendi etrafında toplama sürecini başlatmıştır. Şeyh Safiyüddin'le beraber Safeviyye tarikatının Deşt-i Kıpçak, Kırım, Azerbaycan, Gilan, Taberistan, Türkistan, Türkmenistan, Çin, Hindistan ve hatta Seylan'a kadar yayıldığı ileri sürülmektedir (Öngören 2013: 460). Ancak ne var ki tarikatın aktivistleri daha çok Suriye, İran, Azerbaycan ve Anadolu'daki konar-göçer zümreler olmuşlardır (Sümer 2013: 22).

Tarikatın tasavvufi anlayışını yaymaktan ziyade devlet kurma iddiası, topluluğu idare eden Şeyh'in Anadolu'daki müritleriyle irtibata geçmesini zaruri kılmıştır. Şeyh Cüneyd, babası Şeyh İbrahim vefat ettikten sonra tarikat geleneklerinin gerektirdiği şekilde onun yerine geçmeye çalışmıştır. Ancak amcası Şeyh Cafer onun siyasal iktidarı elde etme niyetinde olduğunu Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'a bildirmiş ve neticede Cihan Şah'ın baskısıyla Şeyh Cüneyd Erdebil'i terk ederek Anadolu'ya gitmek zorunda kalmıştır. Şeyh Cüneyd'in yaşadığı bölgede hüküm süren siyasal iktidar karşısındaki Anadolu'ya zorunlu göçü, aynı zamanda Osmanlıyla da ilk dirsek temasına sebebiyet vermiştir. Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya gelişi ile ilgili ilk bilgileri Âşıkpaşazâde verir. Âşıkpaşazâde ünlü eseri *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ın “*Anı Beyân İder kim Sultânü'l-mücâhidîn Sultân Bâyezîd Han Zamânında Erdebil Sûfîlerini Rumili'ne Neden Sürdüler*” bölümünde Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya geldikten sonra dervişleriyle II. Murad'a seccade, mushaf ve tespihten oluşan hediyeler gönderdiğini ve bundan sonraki irşat faaliyetlerini sürdürmek için Kurtbeli adında bir yer talep ettiği belirtilir. Ancak veziri

Çandarlı Halil Paşa'yla müşavere eden II. Murad, Şeyh Cüneyd'in tarikat şeyhliğinden ziyade hükümdarlık peşinde olduğunu bildiğinden bu teklifi kabul etmez (Âşıkpaşazâde 1332: 264). Osmanlı yönetiminden olumsuz cevap alan Şeyh Cüneyd Konya ve Karaman bölgesinden ayrılarak Toroslarda yaşayan Varsak Türkleri ve Kuzey Suriye'deki Türkmen boylarıyla irtibata geçip taraftar toplamaya devam etmiştir. Şeyh Cüneyd'in Anadolu topraklarında taraftar edindiği bu Türkmen toplulukları, ileride bir yandan Osmanlı ile Safeviler arasında çeşitli sebeplerden dolayı gerginlik yaratırken diğer yandan Şah İsmail'in Osmanlı ve Özbeklere karşı kullandığı savaş gücünü oluşturacaktır.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şeyh Haydar döneminde Safeviye tarikatının Şah İsmail'e kadar Osmanlı ile herhangi bir fiziksel teması olmamıştır. Şeyh Haydar Anadolu'daki müritleriyle organik bağlarını daha çok halifeleri vasıtasıyla canlı tutmaya çalışmıştır Öte yandan Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki Türkmen boyları arasında icra ettiği propaganda faaliyetleri artık iyiden iyiye meyvesini vermeye başlamıştı. Nitekim kaynakların ifadesiyle Şeyh Haydar döneminde Rum, Taliş ve Karacadağ gibi bölgelerden cahil halk onun etrafında toplanmak amacıyla Erdebil'e geliyordu (Ruzbihan 1383: 265-267). Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın devlet kurma ülküsünü yerine getirmek amacıyla küçük yaştan itibaren etrafına birçok Kızılbaş Türkmen topluluğunu toplayan Şah İsmail, kendi cetleri gibi en büyük desteği Anadolu'daki Türk boylarından almıştır. Şah İsmail, taraftar toplamak amacıyla Erzincan ve Bingöl yaylaklarına geldiğinde tarikat erbabı Türkmen boylarının Şah'a olan bağlılıklarını Abdüllatif Kazvini, *Lubbü't-tevârih* adlı eserinde şöyle dile getirmektedir:

“Deylemliler toprağındaki tedarikli orduda Karkiya Mirza Ali'ye veda ederek Gilan'dan ayrıldı ve Istare toprağındaki Ercivan'ı kışlak edindiler. Baharda, oradan Erdebil tarafına teşrif ettiler ve oradan da Azerbaycan'a ve Erzincan'a hareket ettiler. Orada talebe gruplarından, inananlar ve eski sufilerden yaklaşık yedi bin kişi Ustaclu, Şamlu, Tekeli, Varsak, Rumlu, Dulkadirli, Afşar, Kaçar kavimleri ve Karacadağ sufileri ve başka yerlerden müridler ve müntesipler o hazretin saltanat ordusu dergâhında toplandılar.” (Kazvini 2011: 29-30).

Şah İsmail'in Anadolu'da yaşayan Türkmenler üzerindeki bu denli yönlendirici etkisi, devrin Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'i tedirgin etmiş ve bundan dolayı çeşitli tedbirler almasına yol açmıştır. II. Bayezid'in sancaklara gönderdiği fermanlarda meselenin özüne dair herhangi bir değerlendirme

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

yapılmayıp sadece İran'a giden Erdebil sûfilerinin yakalandıkları yerlerde idam edilmeleri ve mallarının müsaderesi emredilmiştir (Gündüz 2013: 60). Şah İsmail, II. Bayezid'e gönderdiği bir mektupta tarikat mensuplarının ziyaretine mani olunmamasını rica edince, II. Bayezid, ziyareti yerine getiren müritlerden geri dönmeye söz verenlere bu yasağın uygulanmayacağı cevabını vermiştir (Sümer 2013: 25). II. Bayezid her ne kadar Safevi devletinin Anadolu Türkmenleri üzerindeki politikalarına çeşitli yaptırımlar uygulasa da bazı faaliyetleriyle Safevi devletini tanıdığını dolaylı da olsa ortaya koymuştur. Nitekim II. Bayezid, Şah İsmail'in Fars ve Irak'ta kazandığı zaferlerden dolayı ona tebrik amacıyla elçiler göndermiştir. Ayrıca Şah İsmail, Dulkadiroğulları beyliğiyle savaşmak için II. Bayezid'e Osmanlı topraklarından geçiş izni isteyen bir mektup göndermiş ve padişah bu talebe olumlu cevap vermiştir. Osmanlı devleti ile Safeviler arasındaki kırılma noktası hiç şüphesiz Teke yöresinde cereyan eden Şahkulu ayaklanması olmuştur. Şeyh Haydar'ın müritlerinden olan Hasan Halife kendi tarikatının rituellere Teke yöresinde irşada başlamış ve öldükten sonra yerine Şahkulu Halife geçmiştir. O dönem Antalya sancak beyi olan Şehzade Korkut Manisa'ya gidince idare boşluğundan istifade eden Şahkulu ve Kızılbaş müritleri ayaklanmaya başlamışlardır. Kısa sürede geniş bir alana yayılan bu isyan hareketine Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde yaşayan Kızılbaşlar arasında büyük bir katılım olmuştur. İsyana, Osmanlı ordusu tarafından bastırılmış ve buna sebebiyet veren Kızılbaş toplulukları İran'a şahın yanına kaçmışlardır.

II. Bayezid, padişahlık yaptığı süre zarfında hep yumuşak başlı bir siyaset izlemiş, Şah İsmail'in bütün kışkırtmalarına karşılık savaşı tercih etmemiştir. Osmanlı tahtına II. Bayezid'den sonra oğlu Yavuz Sultan Selim'in geçmesiyle Osmanlı- Safevi ilişkilerinde yepyeni bir dönem başlamıştır. II. Bayezid daha baştayken şehzadelerin kendi aralarındaki taht kavgaları nedeniyle devlette yönetim boşluğu ortaya çıkmıştır. Kurulduğu tarihten çok önce de Anadolu'daki Türkmen aşiretleri örgütleyen Safeviler, her seferinde bu aşiretler üzerindeki tesirini kullanmaya çalışmıştır. Bu durumdan istifade etmek isteyen Şah İsmail, Nur Ali Halife'yi çeşitli nedenlerden dolayı şahın hizmetine gelememiş Kızılbaşları organize etmek amacıyla Anadolu'ya göndermiştir. Şah İsmail'in buyruğuyla Anadolu'ya gelen Nur Ali Halife, etrafına birçok Kızılbaş toplamış ve bu sayede Anadolu'da bulunan muhtelif şehirleri fethetmiş bazı bölgelere de akınlar düzenlemiştir. Yavuz Sultan Selim, saltanat mücadelesini kazanıp tahta çıkınca ilk icraatı kendi topraklarında yaşayan Türkmen aşiretlerini sık sık

kışkırtarak isyan çıkarmalarına neden olan Safevi tehdidini ortadan kaldırmak olmuştur. Bu nedenle büyük bir orduyla sefere çıkarak İran içlerine kadar sokulmuş ve Safevileri, 23 Ağustos 1514'te yapılan Çaldıran Savaşı'yla mağlup etmiştir. Osmanlı-Safevi ilişkileri Şah İsmail'in ölümünden sonra da devam etmiştir. Ancak bu dönemde Osmanlı ve Safevi tahtları el değiştirmiş Osmanlı tahtına Kanuni Sultan Süleyman, Safevi tahtına ise Şah Tahmasb geçmiştir. Bir anlamda babaların yarım bıraktığı siyasi mücadele oğulları döneminde de aynı hızla devam etmiştir.

1. Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb

Osmanlı devletinin X. padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman¹ babası Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra tahta geçmiştir. Hükümlerlik süresi boyunca ömrünün büyük bir kısmını seferlerde ve savaşlarda geçiren Kanuni Sultan Süleyman, ayrıca Osmanlı devletine en parlak dönemini yaşatan padişaktır. Devrinde gösterdiği adalet örnekleri, saltanatının kanun ve nizam devri olarak başlayıp sürdüğünün ispatı olmuş ve kanunsuz ve haklı sebebe dayanmayan hiçbir muamele cereyan etmemiştir (Ak 1987: 1). Batılı kaynakların muazzam, büyük ve görkemli anlamlarına gelen “magnificent” lakabıyla andıkları Kanuni Sultan Süleyman, devlet yöneticiliğindeki kabiliyetinin yanı sıra iyi bir şair ve ilim adamları ile sanatçıları himaye eden büyük bir hamidir. Zaten Kanuni ve Kanuni gibi hükümdar şairlerin varlığı, divan edebiyatının her asırda birçok şair yetiştirmesini sağlamıştır. Divan sahibi şair hükümdarlar olmasa idi, Türk edebiyatının büyük dehâları belki ortaya çıkmazdı (İnalçık 2005: 10).

“Muhibbî” mahlasıyla şiirler yazan Kanuni, aynı zamanda divan edebiyatında en çok gazel yazan şairlerin arasında yer almaktadır. Başta XVI. yüzyıl tezkireleri olmak üzere Anadolu'da yazılmış birçok şair tezkiresi Kanuni'nin şairliğinden övgüyle bahseder. Padişahla aynı dönemi paylaştıkları için Sehi, Latifi, Âşık Çelebi, Ahdi ve Kınalızade Hasan Çelebi'nin tezkirelerinde, Kanuni'nin hem devlet adamlığı hem de sanatçı kimliği ile ilgili bilgiler bulmak mümkündür. Şair tezkireleri Kanuni'nin şairliği ile ilgili malumat verirken onun şiire meyilli bir yaratılışa sahip olduğunu, cihan hakanlığı kadar nazım ve nesir diyarlarının da sultanı olduğunu vurgulayarak

¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın hayatı sanatı ve divanıyla ilgili Coşkun AK'ın bir çalışması mevcut olduğundan kendisiyle ilgili bu bilgiler sadece yüzeysel olarak verilmiştir. Bkz: AK, Coşkun (1987) *Muhibbî Divânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

şairlerinin dervişlik sureti, yoksulluk kokusu, şevk manası, aşk tadı, dert şivesi ve yokluk edası gibi hususiyetler taşıdığını belirtirler. Kanuni'nin sanatçılığı ve devlet adamlığındaki mahareti hiçbir Osmanlı hükümdarına nasip olmayacak derecede Osmanlı sahasında yazılan tezkireleri aşarak Fars tezkirelerinde dahi yer bulmuştur. Nitekim Şah Tahmasb'ın kardeşi Sam Mirza'nın kaleme aldığı şairler tezkiresi olan *Tuhfe-i Sâmî*² ve Safevi dönemi şairlerin biyografilerine yer veren Sadıkî-i Kitâbdâr'ın *Mecma'ü'l-havâs*³ adlı eserlerinde Kanuni Sultan Süleyman'ın şairliği ve devlet adamlığı ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür.

Öte yandan Safevi tahtı da Osmanlı tahtı gibi el değiştirmiş ve Şah İsmail'in ölümünden sonra yerine oğlu Tahmasb geçmiştir. Şah İsmail'in Tahmasb dışında Elkas Mirza, Sam Mirza ve Behram Mirza adlarında üç oğlu daha vardı. Ancak Tahmasb en büyükleri olduğu için tahta ilkin o geçmiştir. Tahmasb 1514 yılında İsfahan yakınlarındaki Şahabad'da doğmuştur (Gündüz 2013: 413). Tahmasb'ın 1524 tarihinde tahta çıkışı üzerine şu beyit yazılmıştır:

*Tahmasb cihan şahı ki Allah'ın yardımıyla
Altın tahtta yer tuttu Şah Gazi'den sonra*

Babasının yerini tuttu musahhar etti dünyayı

Saltanat tarihi oldu babasının yerini tutması (Şerefhan Bitlisi 2011: 155)

Daha on yaşında tahta geçtiğinde otorite boşluğundan istifade eden Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Zulkadr ve Kaçar gibi Türkmen boylarının emirleri, devlet ricalinde önemli bir mevki elde etmek amacıyla mücadele halindeydiler. Şah Tahmasb, büyüüp idareyi eline aldıktan sonra merkezi otoriteyi güçlendirmek için beylerin kendi başlarına hareket etmelerinin önüne geçmiş ve bu sayede Safevi devleti kısmen de olsa eski gücüne kavuşmuştur. Safevi devleti Şah Tahmasb'ın hükümdarlığı boyunca üç temel sorunla uğraşmıştır. Bunlar kuzey komşusu Özbeklerle Horasan toprakları için girişilen mücadele, batı komşusu Osmanlı ile bazen entrikalar bazen de bugünkü Doğu Anadolu bölgesinin paylaşımı için ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve İran'ın farklı şehirlerinde idareyi sağlayan yerel yöneticilerin başlarına buyruk hareketleri neticesinde vuku bulan küçük çaplı isyanlardır. Özellikle Osmanlı ile yapılan

² Bkz: Sâm Mîrzâ Safevî (1314). *Tuhfe-i Sâmî* (Tashîh ü Mukaddime Ez-Vahid Destgirdi), Tahran, s. c-d

³ Bkz: Sâdikî-i Kitâbdâr (1327). *Tezkire-i Mecm'ü'l-Havâs*, (Haz: Abdurresul Hayyampur), Çaphane-i Ahter-i Şimal, Tebriz, s. 6-7

mücadelelerde Şah İsmail döneminden farklı olarak hâkim güce meydan okumak yerine artık savunma pozisyonuna geçilmiştir. Tahmasb döneminde İran'la Osmanlı İmparatorluğu arasında birkaç kez gerçekleşen ve hep İran topraklarında yaşanan sıcak karşılaşmalarda üstün taraf Osmanlı İmparatorluğu'dur (Kırlangıç 2001: 11). Şüphesiz böyle bir durumun ortaya çıkmasındaki en önemli neden onun Kanuni Sultan Süleyman gibi bir hükümdarla çağdaş olmasıdır.

Bilindiği gibi Türk tarihinde devlet yöneticilerinin kendi hayatlarını ve yaşadıkları devrin olaylarını anlattıkları kitap sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Bunların başında şüphesiz akla ilk gelen Babür Şah'ın hayatını anlattığı *Bâbürnâme* adlı otobiyografik eseridir. Şah Tahmasb da tıpkı Babür Şah gibi hayatından çeşitli kesitler sunduğu ve XVI. yüzyıl Safevi dönemi tarihsel olaylarına yer verdiği *Tezkire* adında Farsça bir eser kaleme almıştır. *Tezkire*'de Tahmasb'ın kaleminden dökülen samimi cümlelerle XVI. yüzyıl Osmanlı ve Safevi ilişkileri ile ilgili genel bir malumat edinmek mümkündür. *Tezkire*'de Osmanlı ile Safevi devletlerini karşı karşıya getiren olaylar kronolojik olarak sıralanmıştır. Bunlardan ilki bir zamanlar Safevi emirlerinden olan ve Şah Tahmasb'a isyan edip yenilerek Kanuni'ye sığınan Ulama Han olayıdır. Ulama Han'ın hem Kanuni hem de sadrazam İbrahim Paşa'yla ilişkileri iyi olduğundan Osmanlı devletini sürekli Safevilere karşı kışkırtmıştır. İkincisi ise Şah Tahmasb'ın *Tezkire*'sinde "El-Kâsib Mirza'nın Durumu Hakkında" başlığıyla yer verdiği kardeşi Elkas Mirza'nın isyanı ile ilgili olaydır (Tahmasb 2001: 52).

Kendisine Şirvan bölgesinin idaresi verilen Elkas Mirza, Şah Tahmasb'ın Gürcistan seferi esnasında isyan etmiş ve şahın isyanı bastırması üzerine Osmanlılara sığınmıştır. Elkas Mirza da tıpkı Ulama gibi Kanuni'yi Safevilere karşı kışkırtmış ve İran'a seferler düzenlenmesine sebebiyet vermiştir. Ulama Han ve Elkas Mirza'nın ölümleriyle neticelenen bu isyan hareketleri genel itibariyle Osmanlı devleti tarafından da desteklenmiştir. Şah Tahmasb, *Tezkire*'nin son bölümünü ise Kanuni'den kaçarak kendisine sığınan Şehzade Bayezid'e ayırmıştır. Bayezid'in kendisinden elçiler aracılığıyla borç olarak bin beş yüz altın istediğini fakat Kanuni'yle barış halinde olduğu için böyle bir teklife yanaşmadığını belirtir (Tahmasb 2001: 83). Ancak Bayezid, İran topraklarına girip kendisine iltica etmek istediğini belirtince Tahmasb, bu öneriyi reddetmez ve Bayezid'i Kazvin'deki sarayında ağırlar. Behram Mirza'nın oğullarının nikâhlarını kıymak bahanesiyle Sultan Bayezid ve

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

yanındaki adamları davet ettiği mecliste tutuklar ve onları II. Selim'in adamlarına teslim eder. Kanuni gibi cihan hâkimi bir hükümdarı düşman edinmek istemeyen Şah Tahmasb, Bayezid'i teslim etmekten bir an bile tereddüt etmemiştir. Bayezid'in isyan hareketini havai bir heves olarak nitelendiren şah, onun bu karakteriyle ilgili *Tezkire*'sinde şöyle bir Türkçe beyte yer vermiştir:

Havâî kimesne sultanlık başarmaz

Ne sultanlık ki çobanlık başarmaz (Tahmasb 2001: 86).

Şah Tahmasb Bayezid'e kendisini ve çocuklarını Kanuni'ye teslim etmeyeceğine dair söz vermesine rağmen ahde vefa göstermemiştir. Şah, yaptığı davranıştan pişmanlık duymuş olacak ki *Tezkire*'sinde de belirttiği gibi Bayezid ve çocuklarını teslim ederken Kanuni'den en büyük beklentisinin onlara eziyet edilmemesi hususunda olduğunu belirtmiştir. Şerefhan Bitlisi, Osmanlı ve Safevi tarihini anlattığı *Şerefnâme* adlı eserinin ikinci cildinde Şah Tahmasb'ın sözünde durmayıp Bayezid ve çocuklarını teslim ettiği Kazvin'in At Meydanı'nda Tahmasb'ın ölümünden sonra çocuklarının nasıl bir akibete uğradıklarını şöyle açıklar:

“Şah Tahmasb, mektubu okuyunca Sultan Bayezid'i evlatlarıyla beraber Hüsrev Paşa ve dostlarına teslim etti. Onlar da Sultan Bayezid'i Kazvin'in At Meydanı'nda evlatlarıyla beraber gizlice öldürdüler. Zamanın tuhaf rastlantılarından biri meydana geldi. Şöyle ki: Sultan Bayezid'in evlatlarıyla beraber öldürüldüğü bu mekânda Şah Tahmasb'ın çocukları da Şah İsmail'in⁴ eliyle öldürüldü.” (Şerefhan Bitlisi 2011: 193).

Şah Tahmasb elli üç yıllık saltanat hayatının sonunda 1576 yılında zehirlenerek öldürülmüştür. Tahmasb'ın ölümü üzerine şu beyitler kaleme alınmıştır.

Yazık ki o tac padişahı ve tac

Ki tac sahiplerinden alır haraç

Artık göremez felek yazık ki

Ay'da ve Mihr'de onun benzerini (Şerefhan Bitlisi 2011: 215)

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar dönemlerinde başlayan Anadolu topraklarındaki Türkmen boylarını propagandayla örgütlenme faaliyetleri, Şah İsmail döneminde özellikle sade Türkçeyle yazmış olduğu şiirlerle ciddi bir

⁴ Şah Tahmasb'ın oğlu II. İsmail.

ivme kazanmıştır. Ancak Tahmasb döneminde Yavuz Sultan Selim'in doğuda kurduğu istikrarlı devlet otoritesi sebebiyle propaganda faaliyetleri kesintiye uğramıştır. Hükümdarlığı esnasında Osmanlıya karşı pasif bir tutum sergileyen Tahmasb, Kanuni'yle savaşmaktan özellikle kaçınmış ve *Tezkire*'sinde onu sürekli olarak hazret-i hândigar gibi saygı ifade eden bir unvanla anmıştır. Bu saygının gerçek hayattaki en büyük göstergesi ise Ulama Han ve Elkas Mirza Osmanlıya sığındıklarında Tahmasb'ın iade talebi reddedildiği halde Şehzade Bayezid Safevilere iltica ettiğinde Kanuni'nin iade talebine hemen olumlu cevap verilmiş ve şehzade ile oğulları Osmanlı birliklerine teslim edilmiştir. Şah Tahmasb Osmanlı karşısında nasıl bir savunma politikası izlenmesi gerektiği ile ilgili en net açıklamayı *Tezkire*'sinde yazar.

“Ben emirlerin huzurunda defalarca söyledim. Rum ordusu Frengi (âteşek) hastalığı gibidir; eğer ilk ortaya çıktığında tedavi etmek istersen hastayı öldürür, eğer dikkate almazsan (sonu) kötüdür. Öyleyse kıvamına gelinceye dek tetikte olmak lazımdır. Ondan sonra kolayca tedavi edilir.” (Tahmasb 2001: 62).

Şah Tahmasb'ın karakter yapısı ile ilgili bilgi veren kaynakların ortak kanaati onun mütedeyyin bir dünya algısına sahip olduğu ve bu özelliğini toplumsal hayata aksettirerek sosyal yaşantıyı dini değerler ışığında şekillendirdiği yönündedir. Bu nedenle halk arasında çeşitli tedbirler alınmış ve başta saray mensupları olmak üzere herkesten bu kurallara riayet etmeleri istenmiştir. Aşırı eğlence, afyon ve şarap yasaklanarak meyhaneler hatta bozahaneler dahi kapatılmıştır. Tahmasb, özellikle şaraptan nefret ediyordu. Kazvini, onun dini kimliğiyle şaraba nasıl bir tavır takındığını şöyle ifade eder:

“Allah'ın buyruklarını yapmada gösterdiği çaba, onun emirlerinin dışına çıkmaması, oyunlar ve menedilmiş ve büyük günahları daima baskı altında tutması ve farklı bir usulde takip etmesi o mertebede ki onun hükmü altında olan memleketlerde kimsenin içkilerin adını bile dile getirmeye mecali yoktu. Bu yüzden kırmızı şarap, yakut gibi kıymete binmiş olarak âlemde yok olmuş ve kimya maddesi gibi yeryüzünde bulunmuyordu.” (Kazvini 2011: 64).

Bütün bu yasaklamalarına karşın duruma riayet etmeyenler ise en ağır şekilde cezalandırılmıştır. Cezalandırmaya sadece halk değil devletin ileri gelenleri ve muhafızlar da tabi tutulmuştur. Nitekim Şah Tahmasb, o eşiğin emektarlarından olan muhafızların veziri Hacı Şahkulu, Türkmen Enikoğlu, Eşikağası Mahmud Beg ile beraber boyunlarına bir sürahi şarap takılarak asılmalarını emretti (Şerefhan Bitlisi 2011: 164).

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

Şah Tahmasb'ın mütedeyyin kimliğinin sosyal hayata yansması bu tarz tedbirlerin alınmasıyla sınırlı kalmamış aynı zamanda Safeviler dönemi edebiyat dünyasını da derinden etkilemiştir. Bilindiği gibi Tahmasb'ın saltanat yılları İran'da Sebk-i Hindi akımının da yeni yeni ortaya çıktığı döneme rastlar. Devrin şairleri, Safevi şahlarından iltifat görmedikleri için aynı dönemde Hindistan'da kurulan sanat ve sanatçıyı koruyarak onları eser vermeye teşvik eden Babürlülere sığınmışlardır. İranlı şairlerin Hindistan'a gitmelerinin sebebi, zannedildiği gibi, Safevi padişahlarının şiire teveccüh göstermemeleri değildir (Bilkan, Aydın 2007: 39-40). Ancak Safevi şahlarını övmek amacıyla onlara methiyeler yazan şairlerin teşvik edilmedikleri de bilinen bir gerçektir. Tahmasb da özellikle dindar yapısından dolayı kendisine kaside yazanlara iltifatlarda bulunmadığı gibi onlara Ehl-i Beyt'e şiir yazmaları hususunda telkinde bulunmuştur. Öyle ki Tahmasb'ın saray kâtibi İskender Beg Türkmen, *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî* adlı eserinde Tahmasb'ın Muhteşem-i Kaşani'ye gönderdiği bir mektupta kaside yoluyla övgüde bulunan şairleri teşvik etmediklerini ve az da olsa şairlere verilen caizelerin Ehl-i Beyt'e mersiye ve menakıp yazan kişilere verildiğini, çünkü amaçlarının Şia düşüncesini teşvik etmek olduğunu yazmıştır (İskender Beg Türkmen 1317: 178).

Bununla beraber Şah Tahmasb, yumuşak mizaçlı, kararlarında uzak yakın herkese danışan, halk arasında bütün dirayetiyle adaleti tesise çalışan ve özellikle mal ve para toplama hususunda büyük hırsı olan bir hükümdar olarak tanınmıştır. Halk arasında öyle bir güven tesis etmiştir ki savaşlar ve aşırı vergiler yüzünden halk arasında derin bir hoşnutsuzluğun bulunmasına rağmen onun kişiliğine karşı aşırı bir güven duyulduğu ve orduya dört yıl maaş vermediği halde hiçbir şikâyetin vaki olmadığı nakledilir (Gündüz 2013: 415).

Şah Tahmasb, küçük yaştan itibaren bir yandan lalasıyla birlikte gönderildiği Horasan vilayetinde yöneticilik deneyimi kazanırken diğer yandan da ilim ve sanat tahsilinde bulunmuştur. *Tezkire*'sinin çeşitli yerlerinde almış olduğu iyi eğitimin iz düşümlerini görmek mümkündür. Şah Tahmasb, karşı karşıya kaldığı bazı olayları daha iyi açıklayabilmek için kimi zaman kendisinden kimi zaman da Hafız, Sadi, Nizami ve Hasan-ı Kaşi'den verdiği örnek beyitler ile şiir bilgisinin niteliksel değerini ortaya koymaktadır. Bazen de şiir yerine ayet ve hadislere yer vermesi dini bilgisinin de şiir bilgisinden aşağı kalmadığını göstermektedir. Nitekim *Tezkire*'sinde Allah'tan başka hiç kimseden yardım dilenmeyeceğine dair 20 ayeti ve Hazreti Peygamber'in Hazreti Ali'ye verdiği değeri belirten 13 hadisi art arda sıralayarak vermiştir.

Hatta Elkas Mirza'dan bahsettiği bölümde Timur Tarihi'ni okuduğunu belirterek Elkas'ın siyer, tarih ve kıssa okumadığı için durumdan vazife çıkaramadığından bahseder (Tahmasb 2001: 52-55).

Şah Tahmasb'ın sanatçı kimliğinden bahseden kaynaklar onun daha çok şairliğini ve nakkaşlığını över. Tahmasb'ın şairliği ile ilgili ilk bilgiyi kardeşi Sam Mirza, şairler tezkiresi olan *Tuhfe-i Sâmî*'de verir. Sam Mirza'ya göre Şah İsmail'in bütün çocukları şiir ve şairlik zevkine sahip kimselerdi. Özellikle Şah İsmail'in Safevi sultanlarının büyüklerinden olan büyük oğlu Şah Tahmasb, şairlikte hepsinden üstündür. Hatta onun döneminde onun ayarında şair yoktur (Sam Mirza 1314: c-d). Tahmasb hem içinde yaşadığı toplumun sanatsal değerleri hem de almış olduğu eğitimin gerekliliğinden dolayı gençlik yıllarından itibaren şiir yazmaya başlamıştır. Bu durum *Tezkires*'inde şöyle anlatılır: “*Bu saâdetin nasib olduğu yirmi yaşında şu rubâîyi inşa ettim.*

Bir süre zümrüt peşinde örselendik

Bir süre taze yakuta bulaştık

Ne renkte olursa olsun kirlenmişlikti

Töbve suyuyla yıkadık da huzura erdik (Tahmasb 2001: 41)

Şiirlerinde “Âdil“ mahlasını kullanan Şah Tahmasb'ın (Terbiyet 1390: 376), yaratılıştan gelen kabiliyeti sebebiyle sözleri baştan aşağıya güzel ve zarıftı (Sadıki-i Kitabdar 1327: 7). Divan sahibi olmayan Şah Tahmasb'ın sürekli şiir yazmaktan ziyade başından geçen olaylara dair irticalen beyitler kaleme aldığı kaynakların ortak öngörüsüdür. *Tezkire*'inde de durumdan vazife çıkarma babında herhangi bir hazırlığı olmaksızın doğaçlama olarak nitelendirdiği birçok şiiri mevcuttur. Bu tarz bir şiir, Tahmasb'ın Özbek seferinden döndüğü esnada Kanuni'nin Safevi ülkesine girişi üzerine şöyle kaleme alınmıştır: “*Fakat Hünkâr hazretleri sabırsızlık etti ve Herat seferinden ve Özbek savaşından döndüğümüz şu sırada ülkemize geldi. Yüce Rabbim bize yardım eylesin. Bu arada şu doğaçlama beyit aklıma geldi.*”

Hakdır cihânda mededkâr olan

Kulisına yaman günde gamhâr olan (Tahmasb 2001: 43)

Şah Tahmasb'ın kabiliyetli olduğu söylenen diğer bir sanatçılık yönü de nakkaşlığıdır. Tahmasb, gençliğinin ilk yıllarında selis, nesih ve nestalik gibi hatları çok iyi yazan ve nakkaşlığa meyleden bir sanatçı portresi çizer (Terbiyet 1390: 376). Sâdikî'ye göre Şah Tahmasb, nakkaşlık sanatının icrasında öyle maharetliydi ki devrin önde gelen nakkaş ustaları yapmış oldukları eserleri şaha göstermeden tamamlanmış saymazlardı (Sâdikî 1327: 8). Bu durumun ortaya

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

çıkmasında şüphesiz Tahmasb'ın küçük yaştan itibaren ilk olarak büyük nakkaş ustası Behzad'dan onun ölümünden sonra ise yeğeni Muzaffer Ali'den ders almasının payı büyüktür. Devrin büyük ustalarından dersler almış ve nakkaşlığa bu denli meyilli olan bir insan, elbette ki vücuda getireceği eserleriyle sanatını taçlandırır. Kadı Mir Ahmed-i Münşi'ye göre Şah Tahmasb'ın yapmış olduğu benzersiz tasvirler vardır. Kazvin'de bulunan Çihil Sütun Sarayı'nın duvarlarına çizilmiş Yusuf u Züleyha, narenciye götüren Mısırlı kadınlar ve güzel kadınlar Tahmasb'a ait figürlerden birkaçıdır (Kadı Mir Ahmed-i Münşi 1352: 138). Sarayın batı duvarlarının aşağısına yapılan bu tasvirlerin hemen altına şu beyitlerin tastir edildikleri belirtilmektedir:

Mısriyân seng-i melâmet ber-Züleyhâ mîzedend
Hüsni-i Yûsuf tîg keşed ve dest-i işânrrâ borid⁵

2. Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın Müşâ'aresi

Köken itibariyle Arapça bir sözcük olan müşâ'are, müfâ'ale kalıbından türemiş ve işteşlik anlamından kaynaklı olarak en az iki kişi ya da iki taraf arasındaki şiir söyleme ve yahut şiir yarışı anlamlarına gelmektedir. Şairlerin kendi iddialarını, sanatsal kabiliyetlerinin el verdiği oranda sergileme fırsatı yaratan müşâ'areler, mülâtefe, mutâyebe, muhâcât, münâzara ve muhâvere gibi türlerle ilişkilendirilmiştir. Bunların kimisi basit takılma ve şakalar, kimi her çeşidinden sohbet ve eğlence meclislerinin, laubali ve rintçe yaşayışın icabı vakit geçirmeler, kimi müsabaka ve rekabetler, kimi de haddini bildirme, küçük düşürme, alay etme, durumunu sarsma, intikam alma, iç yüzünü açığa vurma vb. gayelere dayanır (Öbek 2005: 23). Esas itibariyle kaynaklar müşâ'arenin de bir tür nazire olduğu konusunda hemfikirdir (Köksal 2006: 59, Öbek 2005: 47).

Mecmua nüshalarının birinde Kanuni'nin Şah Tahmasb'ın gazeline cevap olarak yazdığı şiirin başlığında "Nazîre-i Sultân Süleymân Hân" ifadesi yer almaktadır. Ancak şiir bazı yönleriyle nazireyi andırsa da esas itibariyle müşâ'aredir. Şöyle ki müşâ'are ve nazireler her ne kadar hem ortak hem de farklı vezin ve kafiyeler kullanılarak elde edilseler de özellikle icra edilmiş amaçları bakımından ciddi farklılıklar göstermektedir. Bunlardan en önemlisi müşâ'are ve nazirenin yazılış gayeleridir. Nazire yazıcılığında esas gaye sanatsal zevk ve hüner bakımından örnek alınan model şiirden aşağı kalmayacak yeni bir şiir ortaya koymaktır. Oysa müşâ'areler genellikle bir olay

⁵ Mısırlılar melâmet taşımlı Züleyha'ya fırlattıklarında, Yusuf'un güzelliği kılıcını çekti ve hepsinin ellerini kesti.

veya şaire laf atılması vs. gibi sebeplerle yazıldığı için yoğun zihni temrinlere dayanan sanatlar ve söz oyunlarıyla dolu manzumelerdir (Köksal 2006: 57). Öte yandan nazire ile müşâ'are arasındaki belirleyici farklardan diğer bir tanesi de şairlerin ortak zamanı paylaşma durumudur. Nazire yazan şairler maharet gösterme amaçlı hareket ettikleri için kendilerinden çok önce yaşamış şair ya da şairlere nazire yazabilirlerdi. Fakat müşâ'are yazan şairlerin esas amaçları muhatap aldıkları şairlerin yazdıkları cevabı görmeleri olduğu için aynı dönemi paylaşma zaruretleri söz konusudur.

Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasındaki müşâ'are örneğinin varlığından ilk olarak Fuat Köprülü bahsetmiştir. Köprülü, *Edebiyat Araştırmalar II* adlı kitabının Safeviler devri Türk edebiyatı bölümünde Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasında Türkçe olarak yazılmış bir müşâ'are örneğinin olduğunu ve bu örneğin şahsi kütüphanesinde yer aldığını belirtmektedir (Köprülü 2004: 55). Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu'nda yaptığımız araştırmada, üç farklı şiir mecmuasında Köprülü'nün bahsettiği müşâ'are örneğini tespit ettik. Kanuni'nin divanında ve Şah Tahmasb'ın hem *Tezkire*'si hem de şiirlerinden örnek veren kaynaklarda bahsi geçen müşâ'are örneğine rastlayamadık. Ancak şu da unutulmamalıdır ki şairlerin divanlarında bulunmadığı halde şiir mecmualarında yer alan birçok şiirleri mevcuttur. Bugün dahi Yunus Emre'den Nesimi'ye Baki'den Necati Bey'e kadar divanları yayınlandığı halde halen şiir mecmualarında şiirleri tespit edilen birçok önemli şaire tesadüf edilir. Öte yandan şiir mecmualarında belli bir şairin mahlasıyla yazıldığı halde o şaire ait olmadığı tespit edilen kimi şiirlerin varlığını da tanık olmaktayız. Bunun en somut örneği ise hiç şüphesiz Anadolu'da Hatayi mahlasıyla şiirler yazan birçok şairin şiirlerinin bir dönem Şah İsmail'e mal edildiği gerçeğidir. Bu nedenle elimizdeki şiir mecmualarında Kanuni ve Şah Tahmasb arasında yazıldığı iddia edilen müşâ'are örneğinin gerçekte bu iki hükümdara ait olup olmadığı ile ilgili hususiyetleri sıralamak yerinde bir yaklaşım olur.

Kanuni Sultan Süleyman'dan çok daha önce Osmanlı devletinin İran'ın bir kısmı ya da tamamında kurulmuş Türk devletleriyle kültürel alışverişi olmuştur. Herat, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Hint sarayları ile Anadolu arasındaki fikri ve edebi ilişkiler Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerine kadar gitmektedir. Bu iki padişah, başka ülkelerdeki tanınmış ilim adamı ve şairleri kendi saraylarına davet etmişler, gelemeyenlere hediyeler, caizeler ve mektuplar yollayarak, Türk-İslam dünyasındaki manevi etkilerini

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

arttırmaya çalışmışlardır (Kurnaz 1999: 1). Nitekim Fatih Sultan Mehmed'in Mola Cami, Hacı Cihan ve Celal Devvani ile yazıştıkları bilinmektedir. II. Bayezid ise Mola Cami'yle yazışmasının yanı sıra kendisine her sene bin altın gönderirdi. Bu ilişkiler Osmanlı ve Safevi devletleri arasında da devam etmiştir. Osmanlı ve Safevi devletleri arasındaki münasebet sadece siyasi ilişkilerle sınırlı kalmamış özellikle müşterek dilin sağladığı iletişim kolaylığı ve ortak kültürel unsurlardan kaynaklı benzer yaşam tarzı, asırlar boyu sürecektir. Bunun ilk örneği Çaldıran Savaşı esnasında yaşanmıştır. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'e girmiş ve birçok âlim ve sanatkârı kendisiyle birlikte İstanbul'a götürmüştür (Abdi Beg-i Şirazi 1996: 36). Yine Kanuni Sultan Süleyman da Irak seferi sonrasında bazı sanatçıları İstanbul'a getirmiştir (Kurnaz 1999: 50).

Siyasi anlamda düşmanca tavırlar takınan bu iki Türk devleti, aslında birbirlerinin kültür iklimi ve özellikle şiir anlayışlarından habersiz değillerdir. Devrin hem Safevi hem de Osmanlı kaynakları, savaş meydanlarında yaşanan düşmanlığın söz meydanında hiç de öyle olmadığını gözler önüne sermektedir. Nitekim Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-şu'arâ*'sında Şah Tahmasb'ın icabet ettiği bir şuara meclisinde beyitleri okunan Osmanlı şairlerinden Hayâlî ve Rahmî'ye olan hayranlığı dile getirilir. Bilindiği gibi bütün marifet sahipleri, âlimler, şâ'irler ve san'atkarlar, devletin mutlak hâkimi olan Padişah'ın sarayı etrafında kümelenmişlerdir (İpekten 1996: 15).

“Merhûmun Şâh Tahmâsb dîvânında bu üç beyti mezkûr olundukda Şâh, Hayâlî 'ışkına tolu içüp tahsîn itdügin işidüp her beytle fahr eylemişdür ol üç beyt bunlardur. (Âşık Çelebi 2010: 1563). Ol meclisde Rahmî'nün bu beytin mezkûr oldukda istihsân idüp Şâh ana dahı bir tolu içmişdür.” (Âşık Çelebi 2010: 1563).

XVI. yüzyıl Anadolu sahası tezkirelerinden Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-şu'arâ*'sında ise 'Iyani adlı şairin bir dönem Şah Tahmasb'a komutanlık, nişancılık ve mühürdarlık yaptığı halde sonraları Anadolu'ya geldiği ve kendisine kaza mutasarrıflığı verildiği belirtilir (Hasan Çelebi 2009: 121-122).

Kültürel anlamdaki bu iç içe geçmişliğin en güzel örneği Kâtibi mahlasıyla şiirler yazan Seydi Ali Reis'tir. Osmanlı devletinin önde gelen amirallerinden Seydi Ali Reis, Süveyş donanma kaptanlığı esnasında Hint denizinde fırtınaya tutulmuş ve mürettebatıyla birlikte Hindistan'dan İstanbul'a

dönebilmek için üç buçuk yıl sürecek bir yolculuğa başlamıştır. Osmanlı Türkçesinin yanı sıra Çağatay Türkçesiyle de güzel şiirler yazan Seydi Ali Reis, Hindistan yolculuğundan sonra İran'a gelmiş ve Kazvin'de Şah Tahmasb'ın misafiri olmuştur. Kültürel ortaklığın edebi zevkteki tezahürü neticesinde Şah Tahmasb'a gönderdiği murabba çok beğenilmiş ve Seydi Ali Reis arkadaşlarıyla birlikte serbest bırakılmıştır (Kurnaz 1999: 39-41). Şah için kaleme aldığı murabba ve gazelin Osmanlı Türkçesiyle yazılmasına rağmen bu denli beğenilmesi her iki kültürün birbirlerinin şiir zevkine aşina olduklarını göstermektedir.

Osmanlı kaynaklarının kültürel etkileşim ile ilgili verdikleri bu bilgilerin önemli bir kısmını Fars kaynaklarında da bulmak mümkündür. Şah İsmail'in oğullarından Sam Mirza'nın kaleme aldığı ve Safevi dönemi şairlerini anlatan *Tuhfe-i Sâmî* bu durumun en canlı tanıklarından biridir. Sam Mirza, babası Şah İsmail'le savaşmasına rağmen tezkiresinde hem Yavuz Sultan Selim'in hem de oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın devlet adamlığı ve şairliğinden bahsetmiştir (Sam Mirza 1346: 25-26). Yine Safevi dönemi şair ve tezkirecilerinden Sadıki-i Kitâbdâr, tezkiresi *Mecma'ü'l-havâs*'ta Sam Mirza gibi Kanuni'den ve onun şiirinden bahseder. Hatta Kanuni'nin Muhibbi mahlasını kullanmasının sebebinin Tahmasb'la olan sorunların çözülmesiyle düşmanlığın dostluğa dönüşmesine bağlamıştır (Sadıki 1327: 14). Ayrıca Sadıki, tezkiresinde Fars şairlerinin yanı sıra Necati, Baki, Şahkulu Beg, Muhammed Beg, Mirza Mahdum ve Ahdi gibi Anadolu şairlerinin biyografilerine de yer vermiştir.

İki farklı devlet olmalarına rağmen Osmanlı ve Safevi devletleri arasındaki kültürel ilişkiler her zaman canlılığını korumayı başarmıştır. Özellikle birbirlerinin şiir ve şairlerine aşinalıkları olan bu iki kültür dairesi arasındaki edebi akışkanlık, şair ve hükümdarların eliyle sürdürülmüştür. Dolayısıyla Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb arasında böyle bir yazışmanın yapılması gayet olağan bir durumdur. Bu yazışmanın olabilirliğini bir de hükümdarların hayatlarından ve eserlerinden hareketle izaha çalışalım.

Tahmasb'ın hayatını ve saltanat yıllarına ait kimi olayları anlattığı otobiyografi niteliğindeki eseri *Tezkire*'ye bakıldığında onun Kanuni'ye yazdığı bazı mektuplarda da şiir dilini kullandığına tanıklık etmekteyiz. Tahmasb'ın Kanuni'ye Farsça olarak yazdığı ve alın yazısında ne yazılmışsa öyle olacağını ifade eden şiiri şöyledir:

*“Zilkâde'nin on yedisinde harekete geçerek Bâzâr Çâhî'ye giderek
konduk. Gürcü Harbelund Hân gider gitmez Hünkâr gelerek bazı şah askerini*

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

yenip zebun etti ve onun savaşta bizimle birlikte olan oğlunu savaşa çekti. [Bu nedenle] o sarsıntıya uğradı ve şöyle bir mektup yazarak bir kişiye verip kendi vekili olan oğlu Hâce Tâc'a gönderdi: "Birtakım haberler geldi. Olayların hakikati yazılarak gönderile." Bu kişiyi karavullar mektupla birlikte benim yanına getirdiler. Ona cevap olarak şöyle yazdım:

Nazm:

*Dünyanın işi sonunda nasıl olacak dersin,
Sevenlerin arzusu neyse o olacaktır,
Gaybın sırrından öyle bir hikmet baş gösterecek ki
Ona keskin gözler hayret edecek.
Bizim gördüğümüz bu alâmetler ve izler
Önceden ne söylendiyse sonunda o olacaktır
El, Mustafa ve Murtaza hânedânının elidir;
Onlar ne isterlerse o olacaktır. (Tahmasb 2001: 79)*

Şah Tahmasb her ne kadar köken itibariyle Türk de olsa unutulmamalıdır ki idare ettiği devlet, Fars dili ve edebiyatının en canlı haliyle yaşandığı ve edebi eserler verildiği coğrafyalardan biridir. Devrin önemli şairlerinin çoğu Farsça şiirler yazmış hatta Garîbî'nin *Tezkire-i Mecâlis-i Şu'arâ-yı Rûm* ve Sadîki'nin *Mecma'ü'l-havâs* dışındaki şair tezkirelerinin hemen hepsi Farsça kaleme alınmıştır. Bu yüzden akla gelen ilk soru Fars dilinin hâkimiyetindeki böyle bir edebi ortamda yetişen ve *Tezkire*'sini dahi Farsça kaleme alan Tahmasb, Türkçe şiir yazıyor muydu? Çünkü elimizdeki müşâ'are örneğinde yer alan Tahmasb'ın şiiri Türkçe yazılmıştır. Bu soruya verilecek cevap evet, Şah Tahmasb kesinlikle Türkçe şiir yazıyordu. Bunun en güzel kanıtı ise az da olsa Tahmasb'ın *Tezkire*'sinde yer alan ve Türkçe yazdığı iki adet beyttir.

Hakdır cihânda mededkâr olan

Kulisına yaman günde gamhâr olan (Tahmasb 2001: 43)

Havâî kimesne sultanlık başarmaz

Ne sultanlık ki çobanlık başarmaz (Tahmasb 2001: 86)

Şah Tahmasb'ın müşâ'are örneğindeki şiiri yazdığına dair son emare ise şiirde Kanuni'ye karşı takındığı tavır ve kullandığı üsluptur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Şah Tahmasb Kanuni ile yüz yüze savaşmaktan her zaman çekinmiş ve yazışmalarında ona saygı ifade eden bir dil kullanmıştır. Hatta Safevi devletinde kargaşa çıkaran Ulama Sultan ve Elkas Mirza, Osmanlı

devletine sığındıktan sonra Şah Tahmasb tarafından defalarca istenmelerine rağmen bu talepleri reddedilmiştir. Öte yandan Kanuni'ye isyan eden oğlu Sultan Bayezid, Şah Tahmasb'a sığındığında, talep üzerine hemen iade edilmiştir. *Tezkire*'sinde Kanuni'ye hünkâr hazretleri şeklinde hitap eden Şah Tahmasb, Kanuni'nin Tebriz'e sefer düzenlediği esnada dahi saygı ve nezaket dilini elden bırakmamıştır. Aynı üsluba Tahmasb'ın müşâ'aredeki şiirinde de rastlanır.

“Hünkâr hazretleri Hoy'a gelince, karavul olarak göndermiş olduğum Abdullah Hân ile bir bölük emîrin yanına, onların çevresini çöl eyleyip asla kendilerini göstermesinler ve aynı gün dönerek Eşkbaz yaylasına benim yanıma gelsinler diye adam yolladım. Çünkü Hünkar hazretleri Tebriz'e girerse, on bin kişiyi, belki o nankörü ele geçirebiliriz umuduyla ilgar yoluyla Ulama üzerine Van kalesi önlerine göndermeyi tasarlıyorduk.” (Tahmasb 2001: 63).

Müşâ'arede yer alan ve cevap niteliğindeki diğer şiirin sahibi ise Kanuni'dir. Kanuni'nin Şah Tahmasb'dan farklı olarak şiirlerinin toplandığı bir divanı mevcuttur. Şah Tahmasb'ın şiirine cevap vermek amacıyla yazılmış bu şiire Kanuni'nin divanında rastlanmaz. Ancak Kanuni'nin divanında yer alan şiirlerin genel niteliği incelediğinde şiirlerinin çoğunlukla lirik tarzda yazıldığı ve hayatı ile saltanat yıllarına dair bilgi veren çok az örneğin bulunduğu görülür. Bu istisnalardan birkaçı dünya hayatının geçiciliğini anlattığı 374. gazel ve ideal devlet yönetiminin nasıl olduğunu beyan ettiği 321. gazelidir.

Sakin aldanma cihâna olmasun sende gurur

Ne kadar devlet bulursan kendüzünü eyle mûr (Muhibbi 1987: 146)

(G-374 / 1)

Şâh olup ey dil eger kılmayasın 'adl ile dâd

İki 'âlemde mukarrer olusarsın nâ-murâd (Muhibbi 1987: 131)

(G-321 / 1)

Yavuz Sultan Selim döneminde İran'a başlatılan seferler Kanuni döneminde de artarak devam etmiştir. Kanuni, İran'a birçok sefer düzenlemesine rağmen divanında bunlara çok az yer vermiştir. Divanda yer alan 451, 1119 ve 1905. gazellerin sadece tek beyitlerinde ve dolaylı olarak, 1890. gazelin ise tamamı İran seferiyle ilgilidir.

Şâm-ı hattun leşker-i zülfün livâsın kaldurup

Yüridi yir yir meger kasdı anun Îrânedür (Muhibbi 1987: 168)

(G-451 / 3)

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

Muhibbî geşt kıldun 'âlemi çün
Olupdur vakt idesin 'azm-i Tebrîz (Muhibbi 1987: 356)
(G-1119 / 5)

Surh-ı serler kasdın itdüm çekdüm İslâm 'askerin
'Avn-i hakla 'azîm-i iklim-i Îrân olmuşam (Muhibbi 1987: 567)
(G-1905 / 6)

Allah Allah diyelüm sancak-ı şâhi çekelüm
Yürüyüp her yânededen Şarka sipâhı çekelüm

İki yirden kuşanalum yine gayret kuşağın
Buluşup toz ile toprağa bu râhı çekelüm

Pây-mâl eyleyelüm kişverini surh-ı serün
Gözine sürme diyü dūd-ı siyâhı çekelüm

Bize farz olmuş iken olmaz İslâm'a zâhir
Nice bir oturalım bunca günâhı çekelüm

Umaram rehber ola Ebûbekir ü 'Ömer
Ey Muhibbî yürüyüp Şarka sipâhı çekelüm (Muhibbi 1987: 1890)
(G-1890)

Elbette ki İran' a bu kadar sefer düzenlemiş bir hükümdarın 2799 gazel içerisinde sadece 1 gazelinin tamamında İran seferine dair bilgiler vermesi şaşırtıcıdır. Ancak şu da göz ardı edilmemelidir ki Kanuni, divanında kendi dönemine ait tarihsel olaylardan çok az bahsetmiştir. Bunun en güzel örneği ise babasına karşı işlediği suçtan nedamet duyup kendisine şiir yazan Sultan Bayezid'e, Kanuni'nin yine manzum olarak yazdığı cevabın divanında yer almamasıdır. Dolayısıyla Şah Tahmasb'ın yazdığı gazele Kanuni'nin cevap olarak yazdığı şiire divanında yer vermemesi gayet doğaldır. Çünkü Kanuni 454. gazelindeki ifadesiyle şiirlerinin her bir beytinin âşıkane olmasını istemiştir.

Kim gûş iderse nazmumu aydur yegânedür
Her beyt-i sûz-nâkı anun âşikânedür (Muhibbi 1987: 168)

(G-454 / 1)

Şah Tahmasb ve Kanuni arasında geçen müşâ'are örneği, Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu'nun *06 Mil Yz 1701/1* (v. 13-a), *06 Mil Yz 1826/1* (v. 197-a) ve *06 Mil Yz 3291* (v. 50-a,b)' de kayıtlı üç farklı şiir mecmuasında yer almaktadır. Her üç mecmuada yer alan müşâ'are örnekleri bazen sözcük bazen de beyit düzeyinde farklılık arz ettiğinden eldeki şiirler karşılaştırmalı metin olarak hazırlanmıştır. *06 Mil Yz 1826/1* nüshası esas alındığından sözcük farklılıklarını göstermek amacıyla *06 Mil Yz 3291* nüshası A, *06 Mil Yz 1701/1* nüshası ise B harfiyle dipnotlarda gösterilmiştir.

Güfte-i Şâh Tahmâs

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Şâh-ı merdân devletinde giydüğim nârencidür
Nâra karşı varmazam⁶ zîrâ beni nâr incidür

Han⁷ Süleymân geldi⁸ kim bizden⁹ vilâyet isteye¹⁰
Biz anı yola¹¹ koğuk yollar anı zâr incidür¹²

Bu cihâna kim ki geldi¹³ yolla gelmiş durur¹⁴
Bir kâdem taşra çıkana¹⁵ bî-gümân¹⁶ hâr incidür

Hânesinden taşra çıkup tağlara düşen kişi¹⁷
Bâd eser¹⁸ bârân olur¹⁹ zađmet çeker qar incidür

⁶ A: durmazam, B: durmazam

⁷ A: şâh, B: şeh

⁸ B: gelüben

⁹ A: il ü vilâyet istedi

¹⁰ B: istedi

¹¹ B: yollara

¹² A: Bir yola kođuduk biz anı yol erini zâr incidür

¹³ A: Her ne gelmişdür cihâna

¹⁴ B: Kim ki gelmişdür cihâna yolla gelmiş durur

¹⁵ A: düşeni

¹⁶ A: bigâne

¹⁷ B: Hânesinden her cerem taşra bulunsa bir kişi

¹⁸ B: esüp

¹⁹ A: yağar B: olıcak

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

Şāh Ṭahmās'ım cihānda şāh-ı şāh²⁰ nesli²¹ °Alī
Yār ile²² yār olmuşum şanma ki²³ āgyār²⁴ incidür

Nazire-i Sulṭān Süleymān Han

Şāh Süleymān'ım cihānda²⁵ giydüğim nārencidür
Sebb-i aşhāb eyleyenleri yaqar²⁶ nār incidür

Ol Resül-i kibriyānu □ yāri vü aşhābına²⁷
Ger sen ikrār eylemezse □ belki inkār incidür²⁸

Cümle °ālem bu cihāna yolla gelmiş durur²⁹
Yoldan azğun oluben çıkanları hār incidür³⁰

Berr ü baḥru □ şāhiyam seyrān diler gö □ lüm benim³¹
Pes misāfir evini yevmü'l-şitā kar incidür³²

Āl-ı °O □ mān'ım cihānda ṭāli°im kuvvetlidür³³
Saltanat şadrında şanma beni āgyār incidür³⁴

Sonuç

XVI. yüzyılda birbirlerine komşu olan iki büyük Türk devletinin sultanları, Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb, devlet adamlıklarının yanı

²⁰ A: şāh-be-şāh

²¹ B: neslim

²² B: Yārla

²³ A: beni B: şanma beni

²⁴ A: yār, B: yār

²⁵ A: °Āl-ı °O □ mān devletinde, B: °Āl-ı °O □ mān devletinde

²⁶ A: Mürted-i dīn olanu □ yeridür B: Pes ṭarīk-i mürted oldu □ yolunu

²⁷ A: Kaçuban kande varasın terk-i diyār eyleyüp B: Kaçuban kande varup terk-i diyar eyleyesin

²⁸ A: Hā°inü □ mi°rācıdır āḥir anı dār incidür B: Hā°inü □ mi°rācıdır āḥir anı dār incidür

²⁹ A: Görmedü □ mi seyyidi sen yol ile ne itdüğün B: Görmedüm sen seyyidi □ yolunu dar itdüklerin

³⁰ A: Şor ilü □ den Ḥan Selīm itdüğini °ār incidür B: : Şor babandan Ḥan Selīm°ü □ itdüği °ār incidür

³¹ A: Şayd-ı naḥcīr itmege dağlarla dostsa bir kişi B: Şayd-ı naḥcīr itmek için yollara düşüp kişi

³² A: °Ādetidür avcını □ dā°im anı qar incidür B: °Ādetidür avcını □ dā°im anı qar incidür

³³ A: Şāh Süleymān'ım cihānda °āl-ı °O □ mān teslim B: Şāh Ṭahmās'ım diyü da°vā kılan nesli °Ālī

³⁴ A: Sancağ-ı İslām benimdür küfr İmān incidür B: Kendüsi kaçub gidüp eyler anı zār incidür

sıra iyi birer şairdirler. Muhibbi mahlasıyla şiirler yazan Kanuni Sultan Süleyman ve Adil mahlasıyla şiirler yazan Şah Tahmasb, şairlikleriyle devrin suara tezkirelerine girmiş ve tezkireciler tarafından övgüye layık görülmüşlerdir. Yaşadıkları dönem boyunca sürekli karşı karşıya gelen bu iki hükümdar arasındaki siyasal çekişme genellikle Kanuni'nin üstünlüğüyle sona ermiştir. Savaş meydanlarında süregelen iktidar çekişmesi söz meydanına da yansımış bu nedenle her iki hükümdar, kozlarını edebiyat sahasında da paylaşmışlardır. Kanuni'nin Safevi devletine yapmış olduğu seferleri eleştirmek amacıyla Şah Tahmasb'ın kaleme aldığı gazele, Kanuni de cevap mahiyetinde başka bir gazel ile cevap vermiştir. Bugün Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'ndaki üç şiir mecmuasında yer alan bu müşâ'are örneğinde her iki hükümdarın kendi dönemlerindeki tarihsel olaylardan izler bulmak mümkündür.

Üç farklı şiir mecmuasında yer alan bu müşâ'are örneğinin birçok açıdan önemli olduğu aşikârdır. Bunlardan ilki ve hiç şüphesiz en önemlisi Şah Tahmasb'ın yazdığı Türkçe gazelle, Safevi sarayında Türkçe şiir yazan hükümdarlara yeni bir halkanın eklenmiş olmasıdır. Bilindiği gibi hükümdar şairler ile ilgili yapılan çalışmalarda Safevi devletinden bahsedilirken sadece Şah İsmail ve onun Türkçe şiirlerinden bahsedilir. Ancak Şah İsmail dışında onun torunlarından Behram Mirza'nın oğlu İbrahim Mirza da koşma nazım şekliyle Türkçe şiirler yazmıştır. Yine XVII. yüzyıl Fars tezkirelerinden Nasrabadî tezkiresinde devrin hükümdarlarından Şah II. Abbas'ın Sâni mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazdığı belirtilir. Ancak Şah II. Abbas'a ait Türkçe şiirler henüz bulunamamıştır. Şah Tahmasb'ın kendi hayatını anlattığı *Tezkire*'sinde yer alan iki adet Türkçe beytin varlığı, Türkçe şiirler yazdığının en büyük kanıtıydı. Şu anda şiir mecmualarında yer alan Türkçe gazeli ise onun Türkçe şiirler kaleme aldığı gerçeğini tescillemiştir. İkincisi ise Şah Tahmasb'ın yazdığı ve Kanuni'nin cevap verdiği bu müşâ'are örneğiyle Türk hükümdarlarının devlet adamlıklarındaki maharetlerini şair kimlikleriyle de sergilemeye çalıştıkları görülür.

Söz Meydanında İki Hükümdar: Kanuni Sultan Süleyman ve Şah Tahmasb'ın
Müşâ'aresi

KAYNAKÇA

Abdi Beg-i Şirazi (1996) *Tekmiletü'l-Ahbâr*, (Çev: Ebülfaz Haşimoğlu Rahimli), Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Şarkşinaslık Enstitüsü.

Abdüllatif Kazvini (2011) *Lubbü't-tevârih*, (Çev: Hamidreza Mohemmednejad), İstanbul: Birleşik Yayınevi.

AK, Coşkun (1987) *Muhibbî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,

Âşık Çelebi (2010) *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (Haz: Filiz Kılıç), İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

Âşık Paşazade (1332) *Tevârih-i Âl-i 'Osmân (Âşık Paşazâde Târîhi)*, (Tashih ve mukabele: Ali Beg), İstanbul: Matba'a-ı Amire.

BİLKAN, Ali Fuat, AYDIN, Şadi (2010) *Sebk-i Hindi ve Türk Edebiyatında Hint Tarzı*, İstanbul: 3F Yayınları.

Fazlullah Ruzbihan-ı Hunci-i İsfahani (1381) *Âlem-ârâ-yı Emînî* (Haz: Muhammed Ekber Aşık), Tahran.

GÜNDÜZ, Tufan (2013) *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

GÜNDÜZ, Tufan (2013) "Tahmasb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, s. 413-415, Ankara.

Hasan Çelebi (2009) (Haz: Aysun Sungur Eydurun) <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10739, tsmetinbpdf.pdf?0>

İNALCIK, Halil (2005) *Şâir ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara: Doğubatu Yayınları.

İPEKTEN, Haluk (1996) *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

İskender Beg Türkmen (1317) *Târîh-i 'Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, (Be-Tashih-i Süheylî Hansari), Tahran: Çaphane-i İslamiyye.

Kadı Mir Ahmed Münşi (1352) *Gülistân-ı Hüner*, (Be-Tashih-i Ahmed Süheylî Hansari), Tahran: Çaphane-i Zer.

KÖKSAL, Fatih (2000) *Sana Benzer Güzel Olmaz, Divan Şiirinde Nazire*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KÖPRÜLÜ, Fuat (2004). *Edebiyat Araştırmaları II*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KURNAZ, Cemal (1999) *Türkiye-Orta Asya Edebi İlişkileri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Şerefhan Bitlisi (2011). “*Şerefnâme, Osmanlı-İran Tarihi*”, (Çev: Osman Aslanoğlu), Nubihar Yayınları, C: 2, İstanbul.

ÖBEK, Ali İhsan (2005) *Klasik Türk Edebiyatında Müşâ'are (Faiz-Safi)*, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat (2013) “Safeviyye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 35, s. 460-462, Ankara.

Sâdıkî-i Kitâbdâr (1327). *Tezkire-i Mecma'ü'l-Havâs*, (Haz: Abdurresul Hayyampur), Tebriz: Çaphane-i Ahter-i Şimal.

Şâm Mîrzâ Safevî (1314). *Tuhfe-i Sâmi* (Tashîh ü Mukaddime Ez-Vahid Destgirdi), Tahran: Matba'a-ı Armağan.

Şah Tahmasb-ı Safevi (2001) *Tezkire*, (Çev: Hicabi Kırlangıç), İstanbul: Anka Yayınları.

SÜMER, Faruk (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TERBİYET, Muhammed Ali (1390). *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, Tebriz: Neşr-i Ahter.